

Martin Slepíčka

K NEJSTARŠÍM ZOBRAZENÍM SV. ŘEHOŘE VELIKÉHO V ČESKÉM UMĚNÍ DO KONCE 14. STOLETÍ

Abstract

The article deals with the oldest depictions of St. Gregory the Great in the Bohemian Medieval Art in the period before the arrival of some new iconographic motifs in the 15th century. The text represents a first attempt to describe the origins of St. Gregory the Great cult in the Bohemian Medieval lands and also informs about the iconographic types and various iconographic details on the most relevant examples of the Bohemian St. Gregory's depictions. The first image of St. Gregory the Great, as the Pope with the papal tiara, was discovered in the Bohemian Medieval Art in the 12th century and, in the next two centuries, he was strictly depicted as a simple standing or seated figure of the Pope or as the Pope writings in the scriptorium.

Keywords: Middle Ages, Bohemian Medieval Art, Christian iconography, Hagiography, St. Gregory the Great

Ikonografie sv. Řehoře Velikého v českém umění v období středověku patří v uměnovědném bádání k méně reflektovaným tématům. V současnosti neexistuje žádná studie, jež by se komplexně zabývala počátky gregoriánské ikonografie v období před nástupem nových ikonografických motivů v 15. století, které jsou charakteristické pro pozdně středověkou zbožnost.¹ Prudký rozmach motivu Mše sv. Řehoře, který se stal kýženým vizuálním vyjádřením podtrhujícím pravost učení církve o transsubstanciaci, v německých zemích se vztahem k českému umění a jeho ojedinělým pozdně středověkým památkám byl již v nedávné době bádáním vícekrát zhodnocen,² v naší úzce zaměřené studii se proto budeme věnovat právě dosud nezpracované nejstarší gregoriánské ikonografii.

Svatý Řehoř I. Veliký (540–604) pocházel z bohaté patricijské rodiny a již v mladém věku se stal římským městským prefektem. Po smrti svého otce se Řehoř roku 575 vzdal světské kariéry, přeměnil rodový palác v Římě na křesťanský klášter sv. Ondřeje a založil ještě

* Tato studie vznikla v rámci řešení specifického výzkumu Ostravské univerzity SGS08/FF/2018-2019/*Normy a hodnoty ve středověké společnosti*.

1 Obecnou ikonografií sv. Řehoře Velikého se doposud zabývali např. Louis RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien. Tome III. Iconographie des Saints, II, E–O*, Paris 1958, s. 609–615; Joseph CROQUISON, *Les origines de l'iconographie grégorienne*, Cahiers archéologiques 12, 1962, s. 249–262; Alois THOMAS, *Gregor I. der Große*. Hg. Wolfgang BRAUNFELS, Lexikon der christlichen Ikonographie. Band VI. Ikonographie der Heiligen, Crescentianus von Tunis bis Innocentia, Rom 2004, s. 432–441; Fabio BISOGNI, *L'iconografia di Gregorio Magno. Una biografia spirituale per immagini*. in: C. LEONARDI (ed.), *Gregorio Magno e le origini dell'Europa*. Atti del convegno internazionale, Firenze, 13–17 maggio 2006, Firenze 2014, s. 619–633; Viviana CERUTTI, *L'iconografia di Gregorio Magno. I temi devozionali*, in: C. LEONARDI (ed.), *Gregorio Magno e le origini dell'Europa*. Atti del convegno internazionale, Firenze, 13–17 maggio 2006, Firenze 2014, s. 635–661; Esther MEIER, *Ikonographische Probleme. Von der „Erscheinung Gregorii“ zur „Gregorsmesse“*, Hgg. Andreas GORMANS a Thomas LENTHES, Das Bild der Erscheinung: die Gregorsmesse im Mittelalter, Berlin 2007, s. 39–57.

2 K novému devočnímu námětu Mše sv. Řehoře, který se navzdory značné oblibě tématu v Nizozemí či německých zemích již na konci 14. století objevil v českém umění s nezanedbatelným zpožděním až v poslední čtvrtině 15. století, více např. Jarmila VACKOVÁ, *Mše sv. Řehoře z donace abatyše Perchy z Boskovic (1480)*, Umění 21, 1983, s. 159–167; Daniela RYWIKOVÁ, *Realita, iluze nebo vize? K zobrazování Mše sv. Řehoře v umění pozdního středověku*, Acta Historica Neosoliensia 11, 2008, s. 253–261; Daniela RYWIKOVÁ, *Úvod do křesťanské ikonografie*, Ostrava 2010, s. 50; Laura HALIARSKA, *Mše sv. Řehoře v Českém umění 15. století*, Ostrava 2016, bakalářská práce, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, vedoucí práce Daniela RYWIKOVÁ; Jan ROYT, *Eucharistické alegorie a zázraky*, Ed. Aleš MUDRA, V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620, Praha 2017, s. 234–239.

šest dalších nových klášterů na rodových statcích. Poté se stal apokrisiářem a blízkým spolupracovníkem papeže Pelagia II. (579–590), po jehož smrti byl zvolen novým papežem.³ Řehoř, toho jména I., se snažil ihned dobudovat a posílit církevní správu Říma, získal si mezi lidem značnou oblibu tím, že rozdával obilí a chránil rolníky před jejich vykořisťováním v latifundiích, převzal též vojenskou a politickou ochranu obyvatelstva Říma a přilehlého Latia. Na přelomu let 592–593 svou obratnou diplomacií zachránil obyvatele Říma před langobardským vpádem.⁴ Zasloužil se rovněž o posílení papežského primátu,⁵ vedl vlastní politiku budováním dobrých vztahů s Franky a zahájil christianizaci Anglie, když roku 596 v tzv. Gregoriánské misii k Anglosasům vyslal Augustina,⁶ převora římského kláštera sv. Ondřeje, spolu se 40 mnichy. Papež Řehoř I. Veliký zemřel dne 12. března 604 v Římě.⁷

Svatý Řehoř Veliký proslul svým rozsáhlým literárním dílem,⁸ přičemž lze zmínit např. spis *Moralia in Job*, jenž se stal ve středověku často citovanou příručkou morální teologie, asketiky a pastorační praxe, či *Dialogy* zachycující osobnost zakladatele benediktinského rádu sv. Benedikta z Nursie. Svatému Řehoři Velikému jsou také přisuzovány zásluhy o církevní zpěv (gregoriánský chorál) a o textovou redakci sakramentáře (*Sacramentarium Gregorianum*).⁹ Nejstarší legendický životopis *Život svatého Řehoře* zachycující život a působení sv. Řehoře vznikl v Anglii, kde byla díky působení misionářských mnichů vzešlých z tzv. Gregoriánské misie přítomna silná komemorace k tomuto papeži, zásluhou anonymního mnicha benediktinského kláštera ve Whitby někdy kolem roku 713.¹⁰ Na něj v druhé polovině 8. století navázal známý langobardský historik působící na dvoře císaře Karla Velikého a jáhen Paulus Diaconus, jenž shrnul všechny dosavadní legendy o sv. Řehoři z italské oblasti a vytvořil podrobný *Život svatého Řehoře*. Poslední ranný životopis, komparativní *Život svatého Řehoře* prokládaný Řehořovými citáty, vytvořil mezi léty 872–882 Jan Diaconus.¹¹

Svatý Řehoř Veliký byl spolu se sv. Ambrožem, sv. Augustinem z Hippo a sv. Jeronýmem již od 8. století počítán do konceptu čtyř velkých latinských církevních otců, kteří vynikli příkladným životem a bohatou literární činností, která měla zásadní vliv na středověkou náboženskou praxi a myšlení. Dne 20. září 1295 byl sv. Řehoř Veliký dekretem papeže Bonifáce VIII. „*Gloriosus Deus*“ prohlášen společně se sv. Ambrožem, sv. Augustinem

3 August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, Praha 1992, s. 74–75; Martin SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců v českém středověkém umění 13.–15. století*, Ostrava 2016, bakalářská práce, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, vedoucí práce Daniela RÝWIKOVÁ, s. 23–24; Bruno JUDIC, *Řehoř I. Veliký*, Ed. Jacques LE GOFF, Muži a ženy ve středověku, Praha 2013, s. 57; Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013, s. 193.

4 A. FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, s. 75; M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 24.

5 K vývoji papežského primátu např. Klaus SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, Brno 2002.

6 Svatý Augustin z Canterbury (546–604), převor benediktinského kláštera sv. Ondřeje v Římě a vůdce tzv. Gregoriánské misie do Anglie. V roce 597 ustanoven arcibiskupem v Canterbury.

7 B. JUDIC, *Řehoř I. Veliký*, s. 58; M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 24; D. SUCHÁNEK – V. DRŠKA, *Církevní dějiny*, s. 193.

8 Z recentních českých edic děl sv. Řehoře Velikého pouze ŘEHOŘ I., *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněšlovanském překladu. Díl první*, Ed. Václav KONZAL, Praha 2005; ŘEHOŘ I., *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněšlovanském překladu. Díl druhý*, Ed. Václav KONZAL, Praha 2006.

9 M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 24.

10 Pavel KAŠKA, *Život a pontifikát Řehoře Velikého*, Praha 2013, magisterská diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, vedoucí práce Drahomír SUCHÁNEK, s. 9–10; A. THOMAS, *Gregor I. der Große*, sl. 432.

11 P. KAŠKA, *Život a pontifikát Řehoře Velikého*, s. 10.

z Hippo a sv. Jeronýmem za učitele církve (*doctores ecclesiae*).¹² V období raného a vrcholného středověku nedosáhla úcta k sv. Řehoři Velikému v českých zemích výraznějšího ohlasu, byť můžeme především u církevních elit předpokládat detailní znalost jeho děl a jejich poměrně bohaté zastoupení v klášterních knihovnách. Dne 19. listopadu 1165 byl pražským biskupem Danielem I. za účasti českého krále Vladislava II. a jeho manželky Judyty vysvěcen kostel sv. Jakuba ve vsi Jakub nedaleko Kutné Hory. Při této příležitosti vydal pražský biskup autentiku potvrzující první výskyt ostatků sv. Řehoře Velikého v českých zemích umístěných v oltáři Panny Marie.¹³

Během středověku v českých zemích neexistovalo žádné gregoriánské patrocinium. Svatému Řehoři nebyl zasvěcen ani žádný samostatný oltář; jako jednomu z latinských církevních otců a učitelů církve mu však byl zasvěcen oltář sv. Čtyř učitelů v metropolitním chrámu sv. Vítě v Praze zachycený v soupise oltářů svatovítorského chrámu z let 1367–1373.¹⁴ Z roku 1407 pochází další zpráva o existenci oltáře sv. Čtyř učitelů a sv. Erasma v nejmenovaném pražském kostele.¹⁵ V roce 1412 vznikl z odkazu moravského markraběte Jošta Lucemburského v metropolitním chrámu sv. Vítě oltář zasvěcený svatým patronům, svatým mučedníkům, všem svatým a sv. Čtyř učitelům.¹⁶ Až s nástupem pozdního středověku a s projevy *devotio moderna* můžeme v českých zemích sledovat výrazný nárůst obliby sv. Řehoře Velikého, jenž souvisel s vírou, že zázračná modlitba svatého papeže zkracuje pobyt duší v očistci.¹⁷

Nejstarší známé zobrazení sv. Řehoře Velikého v českém umění lze nepochybně nalézt na známém dedikačním foliu Olomouckého kolektáře (též Horologium olomoucké).¹⁸ Tato významná památka románské knižní malby 12. století datovaná do doby *ante quem* II/1142 se již stala předmětem zájmu řady badatelů,¹⁹ pro účely naší úzce zaměřené studie se proto

12 Srov. František VANĚK, *Doctores ecclesiae*, Časopis katolického duchovenstva 77, 1911, s. 2–4; Louis DUCHESNE, *Le Liber Pontificalis II*, Paris 1955, s. 469; D. RUSSO, *Saint Jérôme en Italie. Étude d'iconographie et de spiritualité (XIIIe-XVe siècle)*, Paris 1987, s. 38; Georg KASTER, *Kirchenlehrer (doctores ecclesiae)*, Hg. Wolfgang BRAUNFELS, Lexikon der christlichen Ikonographie. Band VII. Ikonographie der Heiligen, Innozenz bis Melchisedech, Rom 2004, s. 313; Eva DOLEŽALOVÁ, *Stopy svatého Jeronýma v Čechách na konci 14. století*, Edd. Eva DOLEŽALOVÁ, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Praha 2004, s. 210.

13 Do oltáře Panny Marie byly uloženy relikvie Kristova kríže, Božího hrobu, Panny Marie, sv. Jana Křtitele, apoštola sv. Ondřeje, sv. Jakuba, sv. Bartoloměje. Dále ostatky sv. Václava, sv. Vojtěcha, sv. Pankráce, sv. Lamberta, sv. Blažeje, sv. Šedesáti mučedníků, sv. Pěti bratří, sv. Mikuláše, sv. Augustina, sv. Eligia, sv. Gotharda, sv. Lva Velikého, sv. Gertrudy, sv. Barbory, sv. Ludmily, sv. Jedenácti tisíc panen a sv. Řehoře Velikého, autentika viz Gustav FRIEDRICH, (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Praha 1907, č. 230, s. 208–209; Srov. M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 27.

14 Dobroslav LÍBAL – Pavel ZAHRADNÍK, *Katedrála svatého Vita na Pražském hradě*, Praha 1999, s. 18; E. DOLEŽALOVÁ, *Stopy*, s. 212–213.

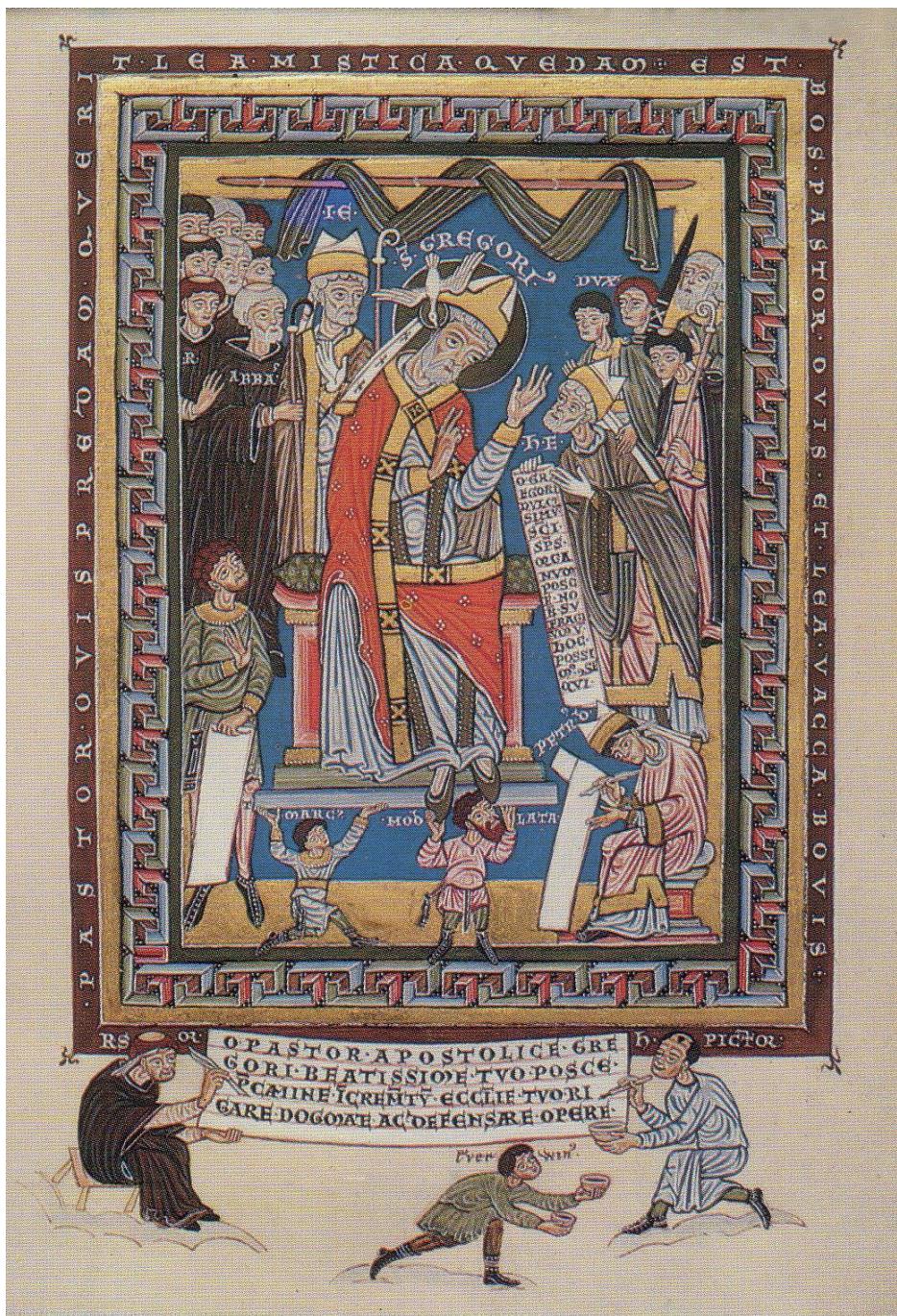
15 Archiv pražského hradu, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Vítě, sign. 672-XXIII/35.

16 D. LÍBAL – P. ZAHRADNÍK, *Katedrála*, s. 23; M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 34; E. DOLEŽALOVÁ, *Stopy*, s. 213.

17 D. RYWIKOVÁ, *Úvod*, s. 50.

18 Stockholm, Kungliga biblioteket, Theol. MSS. A 144, Olomoucký kolektář (Horologium olomoucké), před II/1142, fol. 34v.

19 K Olomouckému kolektáři nejnověji Pavol ČERNÝ – Dalibor HAVEL, *Olomoucký kolektář, dříve zvaný Horologium olomoucké*, Ed. Jana HRBÁČOVÁ, Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, Olomouc 2009, s. 107–116; Jan BISTRICKÝ – Stanislav ČERVENKA, *Olomoucké horologium = Horologium Olomucense. Kolektář biskupa Jindřicha Zdíka. Kollektar des Bischofs Heinrich Zdík*, Olomouc 2011; Pavol ČERNÝ, *Kolektář zvaný Horologium olomoucké*, Edd. Dušan FOLTYŇ, Jan KLÍPA, Pavlína MAŠKOVÁ, Petr SOMMER a Vít VLNAS, Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdeci Evropy 800–1300, Praha 2015, s. 226–227.

*Titulní list s trůnícím sv. Řehořem Velikým, Olomoucký kolektář, před II/1142,
fol. 34v, Stockholm, Kungliga biblioteket. Zdroj: Daniela RYWIKOVÁ,
Umění českého středověku, Ostrava 2009, doprovodný obr. 1 ke s. 28.*

budeme věnovat pouze samotné Řehořově postavě a jevům s ní přímo souvisejících. Titulnímu listu svou velikostí a centrálním umístěním dominuje tradiční scéna gregoriánské ikonografie. Kompozice stejného typu s variujícími ikonografickými detaily se objevují již v karolinské knižní malbě a běžně se s nimi setkáváme i později v románské epoše až do konce 12. století, což dokládá více dochovaných zahraničních iluminovaných rukopisů.²⁰ Svatý Řehoř Veliký sedící na trůnu diktuje za inspirace holubice, symbolu Ducha svatého, svému sekretáři Petru Diakonovi svůj komentář k Ezechielovi, přičemž je kolem výjevu seskupena bohatá stafáž postav v čele s olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem držícím nápisovou pásku s textem antifony z officia sv. Řehoře Velikého „*O GREGORI, DULCISSIMUM SANCTI SPIRITUS ORGANUM, POSCE NOBIS SUFFRAGIUM, UT HOC POSSIMUS CONSEQUI*“.²¹

Trůnící nimbovaný papež sv. Řehoř, jenž byl zpodobněn s šedými vlasy a vousy vyjadřujícími Řehořovu stařecou moudrost, je oblečen v liturgickém oděvu podobně jako biskupové Jindřich a Jan či jáhen Petr Diaconus. Jeho spodní oděv představuje alba, přes ni má přehozen červený papežský plášť – pluvial se zlatým lemem zdobený ležatými křížky. Zpod pláště vyčnívá hnědá štola. Na hlavě sv. Řehoře se nachází nejstarší typ tiáry kónického tvaru, která se jako pokrývka hlavy u papežů poprvé objevila na počátku 9. století. Tento nejstarší typ byl vyobrazen například již na denárech papeže Sergia III. (904–911) a běžně se užíval až do konce 12. století.²² Kolem poloviny 10. století se z ní vyvinula mitra v takřka totožné kónické formě jako u tiáry, nárokovaná nejprve opět pouze papeži. V jedenáctém století začala být mitra papeži udělována papežským legátům, biskupům, opatům, kardinálům či dokonce jako privilegium významným osobám světského stavu. V 12. století se objevil další pokročilejší typ mitry „*cornua*“ se dvěma charakteristickými špičatými rohy nad čelem a týlem hlavy.²³

Tato *mitra cornua* se na titulním listu Olomouckého kolektáře objevuje u postavy olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, biskupa Jana a rovněž u sedící postavy Řehořova tajemníka Petra Diakona v pravém dolním rohu miniatury. Nemůžeme však souhlasit s tvrzením, že mu tato pontifikální insignie jako nositelů nejnižšího jáhenského svěcení nenáležela, či že byl de facto zpodobněn omylem jako prelát s mitrou na hlavě.²⁴ Petr Diakonus, ač svěcením pouze jáhen, byl Řehořovým osobním přítelem, stal se správcem papežského majetku v Kampánii či na Sicílii a dosáhl na papežském dvoře tak významného postavení, že byl povyšen na kardinála-jáhna (*Cardinalis Diaconus*).²⁵ Jak již víme, papežové udělovali mitru nejen svým legátům, kteří je reprezentovali na cestách, ale také i kardinálům, kteří vykonávali úřad na papežském dvoře či jakkoli sloužili potřebám papežů, respektive katolické církve. Od počátku 12. století se mitra běžně objevuje i na vyobrazeních kardinálů,

20 Srov. Alois THOMAS, *Gregor*, s. 437–438. Kompozice stejného typu s variujícími ikonografickými detaily se objevují již v karolinské knižní malbě a běžně se s nimi setkáváme také v románské epoše až do konce 12. století, srov. Paris, Bibliothèque nationale de France, Grec. 224, Sakramentář, 2. pol. 9. stol., fol. 7r; Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 1141, Sakramentář, 2. pol. 9. stol., fol. 3r; Trier, Stadtbibliothek, Hs. 171/1626, Registrum Gregori, kol. 983, fragment; Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 390, Hartkerův antifonář ze Sankt Gallen, kol. 1000, fol. 13r; München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 4456, Sakramentář Jindřicha II., 1002–1014, fol. 12r; Dijon, Bibliothèque municipale, ms. 180, Lettres de Grégoire le Grand, 1. třet. 12. stol., fol. 1r; Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 2287; Lettres de Grégoire le Grand, 2. pol. 12. stol., fol. 1v.

21 J. BISTRICKÝ – S. ČERVENKA, *Olomoucké horologium*, s. 119, 131.

22 Egerton BECK, *The mitre and tiara in heraldry and ornament*, The Burlington magazine for connoisseurs 23, 1913, s. 330.

23 Tamtéž, s. 263. Srov. P. ČERNÝ – D. HAVEL, *Olomoucký kolektář*, s. 113.

24 Srov. tamtéž, s. 114.

25 J. BISTRICKÝ – S. ČERVENKA, *Olomoucké horologium*, s. 130.

kteří nebyli biskupy z tzv. suburbikálních diecézí.²⁶ Až v polovině 13. století se mitra stala běžným znakem biskupské hodnosti, přičemž ji však jako privilegium užívali i níže postavení preláti, kteří nebyli podřízeni biskupům.²⁷ Celá miniatura Olomouckého kolektáře, s nápisem „*PASTOR OVIS QUERIT PREDAM LEA MISTICA QUEDAM, EST BOS PASTOR OVIS ET LEA VACCA BOVIS*“²⁸ umístěným v borduře, vyjadřuje symbolickou ochranu svatého papeže Řehoře Velikého nad olomouckou katedrálou, institucemi a novou liturgií zavedenou dle základní pastorační příručky *Liber pastoralis* sv. Řehoře Velikého.²⁹

Z 2. poloviny 12. století a z 1. poloviny třináctého století se v rámci českých uměleckohistorických památek nedochoval žádný příklad gregoriánské ikonografie. Další chronologicky mladší vyobrazení sv. Řehoře Velikého v českém umění nalézáme až v závěru 13. století v historické iniciále „A“ d v Olomouckém misálu z doby kolem roku 1290.³⁰ Svatý Řehoř byl znázorněn jako papež a římský biskup v příznačném liturgickém oděvu, albě, dalmatici a kasuli, s mitrou na hlavě v typu běžně užívaném ve 13. století,³¹ který sedí ve tříčtvrtěčním natočení za pulpitem a zapisuje do knihy. Tato u církevních otců obvyklá kompozice vychází z tradice „portrétu evangelistů“ či „portrétu autorů“ na počátcích jejich vlastních (opisů) textů, přičemž v rámci gregoriánské ikonografie se tento typus Řehoře jako písčího autora objevuje již v otorské knižní malbě.³² Další vyobrazení sv. Řehoře Velikého se nalézá v historické iniciále „G“ regorius v rajhradském benediktinském brevíři z roku 1342.³³ Svatý Řehoř s plnovousem sedící na katedře byl zobrazen v albě a stejně jako v Olomouckém kolektáři ve starobylém pluviálu červené barvy – jednom ze znaků odkazujících k papežské hodnosti.³⁴ Řehoř pravou rukou žehná, v levé ruce drží papežskou berlu zakončenou latinským křížem. Na Řehořově pravém rameni sedí jeho typický atribut, bílá holubice sv. Ducha vycházející z tvrzení přítele a sekretáře Petra Diakona, který při Řehořově diktování komentáře k Ezechielovi viděl u jeho pravého ucha holubici Ducha svatého značící božskou inspiraci jeho textů.³⁵ S totožným významem se holubice sv. Ducha objevuje také například na zobrazeních dalších latinských církevních otců, starozákonních proroků či evangelistů. Na hlavě sv. Řehoře je znázorněna papežská tiára staršího typu s jednou korunou ve tvaru příznačném pro 13. století, tedy z doby před pontifikátem papeže Bonifáce VIII. (1294–1303), jenž přidal k tiáře druhou korunu,³⁶ a proto také knižní vyobrazení sv. Řehoře v benediktinském brevíři z roku 1342 pravděpodobně vychází ze starších předloh poplatných 13. století.

26 E. BECK, *The mitre*, s. 221; Martin SLEPIČKA, *Ikonografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, Ostrava 2018, magisterská diplomová práce, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, vedoucí práce Daniela RYWIKOVÁ, s. 50–51.

27 Tamtéž, s. 222.

28 J. BISTRICKÝ – S. ČERVENKA, *Olomoucké horologium*, s. 123, 135.

29 Tamtéž, s. 139.

30 Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), pobočka Olomouc, sign. CO 585, Olomoucký misál, kol. 1290, fol. 12r.

31 Srov. E. BECK, *The mitre*, s. 263–264. Vyobrazení sv. Řehoře jakožto papeže s mitrou či *camelaucem* na hlavě jsou na rozdíl od vyobrazení s tiárou nepočetná, nikoli však zcela neznámá. Svatý Řehoř Veliký s mitrou viz Salzburg, Stiftsbibliothek, Cod. a. XII. 7, Antifonář ze sv. Petra, 12. stol., fol. 167r; Řehoř s *camelaucem* viz Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 2287; Lettres de Grégoire le Grand, 2. pol. 12. stol., fol. 1v.

32 Trier, Stadtbibliothek, Hs. 171/1626, Registrum Gregori, kol. 983; München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 4456, Sakramentář Jindřicha II., 1002–1014, fol. 12r.

33 Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad, sign. R 394, Benediktinský brevíř, 1342, fol. 301r.

34 M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 47, 59, 70, 79.

35 Bertram COLGRAVE, *The Earliest Life of Gregory the Great*, Cambridge 1985, s. 157.

36 E. BECK, *The mitre*, s. 330–331.

Svatý Řehoř Veliký v historické iniciále „A“d,
„A“d, Misál sestry Anežky, 1370–1380,
fol. 27r, Praha, Knihovna Národního
muzea. Zdroj: Manuscriptorium. s.d.
[online]. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP_XIII_B_8_1BM1N35-cs, citováno
ke dni 30. 12. 2016.

Svatý Řehoř Veliký v historické iniciále „A“d,
Pražský misál, kol. 1395, fol. 17v, Praha,
Knihovna Národního muzea. Zdroj:
Manuscriptorium. s.d. [online]. Dostupné z:
http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP_XVI_A_16_2EHVHII-cs,
citováno ke dni 30. 12. 2016.

Nejstarší nástěnné malby se společným vyobrazením čtyř velkých latinských církevních otců (od roku 1295 *doctores ecclesiae*) datované mezi rok 1344 a šedesátá léta 14. století můžeme nalézt ve vstupní předsíni pod věží kostela Narození Panny Marie v Holubicích.³⁷ Je nanejvýš pravděpodobné, že se mezi ostatními církevními otcí v předsíni kostela nacházela také polopostava sv. Řehoře, přestože se do dnešní doby ve třech různých koutech čtvercové předsíně dochovaly pouze polopostavy sv. Ambrože či sv. Jeronýma a také fragmentární nápis „S. AUGUSTINUS“ identifikující již zaniklou malbu. O něco mladší desková malba z kaple sv. Kříže na Karlštejně z let 1360–1364 představuje sv. Řehoře Velikého v konvenčním ikonografickém typu papeže.³⁸ Svatý Řehoř sedící za pulpitem zdobeným iluzivní architekturou

37 Čtyři velcí latinští církevní otcové, 1344 – 60. léta 14. století, nástěnná malba, Holubice, kostel Narození Panny Marie, vstupní předsíň. K holubickým nástěnným malbám nejnověji Zuzana VŠETEČKOVÁ a kol., *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*, Praha 2011, s. 93–99.

38 Mistr Theodorik – dílna, Svatý Řehoř Veliký, 1360–1364, desková malba, Karlštejn, kaple sv. Kříže, ostění jižního okenního výklenku.

a pojatým i jako zátiší s knihami zapisuje podobně jako v Olomouckém misálu³⁹ brkem své normativní teologické dílo do rozevřené knihy. Řehoř byl pojednán jako papež v albě a červené kasuli s papežskou tiárou se třemi korunkami, což odráží reálný fakt, neboť třetí koruna byla k dosavadním dvěma přidána až na počátku 14. století během pontifikátu papeže Benedikta XI. (1303–1304) nebo Klementa V. (1305–1314).⁴⁰

Z šedesátých let 14. století pochází misál uložený v pražské Knihovně Národního muzea a iluminovaný Mistrem ze Sadské s historickou iniciálovou „A“ d se zobrazením sv. Řehoře Velikého.⁴¹ Tříčtvrtiční jednoduše pojatá nimbovaná postava sv. Řehoře Velikého byla znázorněna opět v liturgickém oděvu, albě a červeném papežském pluviálu, s tiárou na hlavě charakteristickou pro 14. století, jež má podobně jako v kapli sv. Kříže tři korunky. Řehoř pravou rukou žehná, v levé drží papežskou berlu zakončenou patriarchálním křížem se dvěma břevny. V rámci gotické knižní malby byl sv. Řehoř Veliký nejvíce znázorňován právě na úvodních foliích iluminovaných misálů, neboť se podílel na textové redakci kanónů a prefaci sakramentáře, tedy předchůdci misálů užívaných od 13. století. O tom svědčí další Řehořova poměrně četná zobrazení v českých misálech poslední třetiny 14. století a 15. století, přičemž se historické iniciály s vyobrazením sv. Řehoře Velikého nejčastěji objevují v textu antifony *Ad te levavi animam meam* náležející k první adventní neděli (počátek liturgického roku), jež je zároveň introitem celého gregorianského chorálu připisovanému tomuto svatému papeži, který rovněž jako první kodifikoval počet čtyř adventních nedělí předcházejících Narození Páně.

V Misálu sestry Anežky z let 1370–1380 se sv. Řehoř Veliký objevuje opět v historické iniciále „A“ d v albě a červeném papežském pluviálu s konvenční tiárou na hlavě;⁴² pravou rukou žehná, v levé ruce drží zlatou papežskou berlu nově zakončenou papežským křížem se třemi břevny vyjadřujícími podobně jako tři koruny na papežské tiáře trojí papežskou moc (kněz, soudce, nejvyšší zákonodárce) a trojí úřad papeže (učitelský, pastýřský a královský). Na bývalém hlavním oltářním retáblu dómu sv. Petra a Pavla v Braniboru nad Havelou z roku 1375 byl sv. Řehoř Veliký vyobrazen opět konvenčně v liturgickém oděvu (alba, dalmatika, pluviál) jako stojící papež s tiárou,⁴³ který v pravé ruce drží papežskou berlu zakončenou latinským křížem a v levé ruce drží knihu, obecný atribut církevních otců.

V poslední čtvrtině 14. století se setkáváme s několika vyobrazeními sv. Řehoře na nástěnných malbách v rámci souboru čtyř velkých latinských církevních otců, kteří jako příklad doplňkové scény v architektonickém prostoru mezi žebry kleneb dotvářeli podobně jako symboly evangelistů jiné významové celky.⁴⁴ Na nástěnných malbách v jižním křídle křížové chodby bývalého dominikánského kláštera v Českých Budějovicích z fragmentů maleb čtyř církevních otců a evangelistů rozeznáváme pouze sv. Jeronýma v kardinálském oděvu s typickým kloboukem a knihou v ruce, symboly evangelistů sv. Matouše a Marka a postavu

39 ZAO, pobočka Olomouc, sign. CO 585, Olomoucký misál, kol. 1290, fol. 12r.

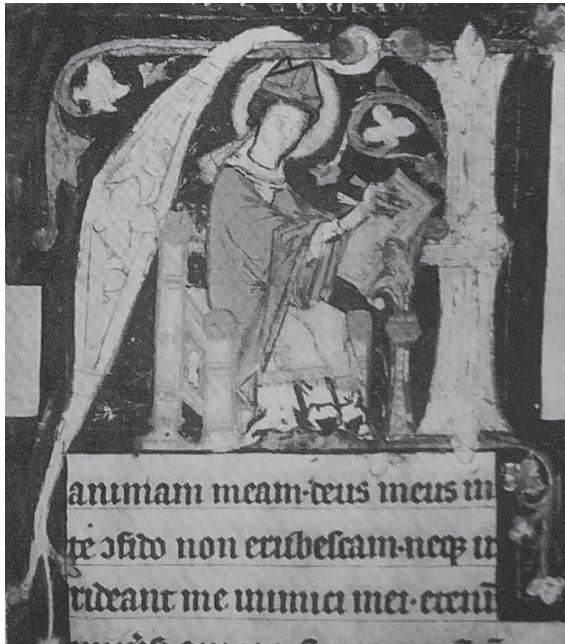
40 Herbert NORRIS, *Church Vestments. Their Origin and Development*, Dutton 2002, s. 108–115; srov. E. BECK, *The mitre*, s. 331.

41 Knihovna Národního muzea (dále KNM), sign. XVIII E 16, Misál, 1360–1370, fol. 4r. K misálu více např. Pavel BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000, č. 285, s. 305.

42 KNM, sign. XIII B 8, Misál sestry Anežky, 1370–1380, fol. 27r.

43 Oltářní retábl, 1375, dřevo a temperová malba, 114 × 260 × 47 cm, Branibor nad Havelou, dóm sv. Petra a Pavla, dómské muzeum. K němu nejnověji Jiří FAJT, *Brandenburg wird böhmisch. Kunst und Herrschaftsinstrument*. Hgg. Ernst BADSTÜBNER, Peter KNÜVENER, Adam LABUDA, Dirk SCHUMANN, *Die Kunst des Mittelalters in der Mark Brandenburg. Tradition – Transformation – Innovation*, Berlin 2008, s. 214, 217–218.

44 K tomu více M. SLEPIČKA, *Ikonografie církevních otců*, s. 58–59.

**Svatý Řehoř Veliký pišící ve skriptoriu,
80. a 90. léta 14. stol., nástěnná
malba, Levý Hradec, kostel sv.
Klementa, křížová klenba presbytáře.**
Zdroj: Vratislav KEPRT, Středověké
nástěnné malby v kostele sv. Klimenta
na Levém Hradci, Praha, 2009,
bakalářská práce, Univerzita Karlova
v Praze, Katolická teologická fakulta,
vedoucí práce Viktor KUBÍK, s. 98.

**Svatý Řehoř Veliký pišící ve skriptoriu,
Olomoucký misál, kol. 1290, fol. 12r, Zemský
archiv v Opavě, pobočka Olomouc.**
Zdroj: JANÁČEK, Josef a kol., Umění doby
posledních Přemyslovců, Roztoky
u Prahy: Středočeské muzeum, 1982, s. 62.

sedícího sv. Řehoře Velikého v červené kasuli s tiárou na hlavě.⁴⁵ Na nástěnných malbách v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci z přelomu osmdesátých a devadesátých let 14. století se sv. Řehoř s tiárou na hlavě objevuje podobně jako v Olomouckém misálu či v kapli sv. Kříže jako spisovatel za pulpitem (ve skriptoriu, pracovně).⁴⁶ V závěru 14. století se například sv. Řehoř Veliký ještě objevuje v historické iniciále „B“ eatus v rukopise herzogenburských moralií pojednaný rovněž jako papež a autor textu pišící ve skriptoriu komentář ke knize

45 Čtyři velcí latinskí církevní otcové a čtyři evangelisté, poslední čtvrt. 14. stol., nástěnná malba, České Budějovice, bývalý dominikánský klášter, jižní křídlo křížové chodby. Viz tamtéž, s. 43–44, 71–73.

46 Čtyři velcí latinskí církevní otcové, 80. a 90. léta 14. stol., nástěnná malba, Levý Hradec, kostel sv. Klimenta, křížová klenba presbytáře. K levohradeckým malbám nejnověji Z. VŠETECKOVÁ a kol., *Středověká nástěnná malba*, s. 186–192. Srov. ZAO, pobočka Olomouc, sign. CO 585, Olomoucký misál, kol. 1290, fol. 12r; Mistr Theodorik – dílna, Svatý Řehoř Veliký, 1360–1364, desková malba, Karlštejn, kaple sv. Kříže, ostění jižního okenního výklenku.

Jobově⁴⁷ a v Pražském misálu,⁴⁸ kde se Řehoř objevuje jako žehnající polopostava v černé klerice a zeleném pluviálu s papežskou berlou v levé ruce zakončenou latinským křížem.

V 15. století lze pozorovat nárůst počtu gregoriánských zobrazení souvisejících nejen s mírou dochování jednotlivých uměleckohistorických památek,⁴⁹ ale i se vzrůstající pozdně středověkou oblibou sv. Řehoře Velikého jakožto významného světce, neboť se věřilo, že svatý papež svou zázračnou přímluvnou modlitbou dokáže vyvést duše z očistce.⁵⁰ V souvislosti s tím se i v českém středověkém umění mimo standardních Řehořových ikonografických typů objevil v několika nečetných případech nový devoční motiv Mše sv. Řehoře vycházející z legendy,⁵¹ dle které měl sv. Řehoř při celebrování mše v římském kostele Santa Croce in Gerusalem vidění, během níž se mu zjevil na oltáři Bolestný Kristus (*Vir dolorum*) obklopený *Arma Christi*.⁵²

Na základě výše zmínovaných příkladů lze konstatovat, že nejstarší gregoriánská ikonografie v českém umění do konce 14. století je poměrně rigidní. V českém středověkém umění se nejstarší ikonografický typ sv. Řehoře jako mnicha s tonzurou, známý z relativně četných zahraničních raně středověkých uměleckohistorických památek, vůbec neobjevuje. První zobrazení sv. Řehoře Velikého se objevuje již ve 12. století v Olomouckém kolektáři v tradiční kompozici, v níž sv. Řehoř jako papež s tiárou diktuje svému sekretáři Petru Diakonovi komentář k Ezechielovi. V 13. a 14. století se sv. Řehoř Veliký objevuje buď jako jednoduše pojatá stojící či sedící postava papeže s tiárou a papežskou berlou variujících typů, nebo jako papež písící ve skriptoriu a tato zobrazovací tradice přetravává i v 15. století, kdy se zároveň objevuje v českém umění nefrekventovaný motiv Mše sv. Řehoře.

Summary

To the oldest depictions of St. Gregory the Great in the Bohemian Art until the end of 14th century

The article deals with the oldest views of St. Gregory the Great in the Bohemian Medieval Art until the end of the 14th century. Saint Gregory the Great was included in the specific concept of the four Latin Church Fathers, which was formed in the 8th century and was developed by Pope Boniface VIII in 1295, who proclaimed St. Gregory the Great as a Doctor of the Church by decree „Gloriosus Deus“. In the Czech lands, indications of the cult of St. Gregory the Great appeared in the 12th century, although no church was dedicated to this Christian intellectual throughout the Middle Ages. At the same time, his first complicated depiction in the Olomouc Collectarium from the scriptorium active during the era of Olomouc Bishop Jindřich Zdík, where St. Gregory the Great was presented as a throning pope dictating his comments on Ezekiel to the scribe Peter Diakon, also appeared. Subsequently, no Gregorian iconography appeared in Czech art for almost another 150 years. Only 10 famous Gregory depictions dating from the end of the 13th and 14th centuries have been preserved in Czech art, on which he was usually depicted as a standing or sitting figure of the Pope with his attributes - a tiara or mitre and a crutch or as a pope writing in the skriptorium

47 Herzogenburg, Stiftbibliothek, cod. 94/ 1-2, Moralia sive expositio in librum B. Job, 1390–1400, fol. 1r.

48 KNM, sign. XVI A 16, Pražský misál, kol. 1395, fol. 17v.

49 Např. KNM, sign. XV A 8, Misál Jana Strniště z Jablonné, kol. 1405, fol. 18r; České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, sign. R 356, Českobudějovický graduál, 1410–1420, fol. 1r; Brno, Archiv města Brna, sign. XV A 8, Misál, kol. pol. 15. stol., fol. 5r.

50 D. RYWIKOVÁ, *Úvod*, s. 50.

51 Motiv Mše sv. Řehoře se v českém středověkém umění objevuje ve srovnání s početnými nizozemskými či německými vyobrazeními pouze na šesti uměleckohistorických památkách, které můžeme datovat mezi rok 1480 až 1. třet. 16. stol. Detailní ikonografický katalog těchto zobrazení viz L. HALIARSKA, *Mše*, s. 38–62.

52 D. RYWIKOVÁ, *Úvod*, s. 50.